

יוחנן פרידמן

נישואים בין-דתיים בהלכה המוסלמית הקדומה

למוסלמים לשאת נשים "צנועות" יהודיות ונוצריות (אך לא אמגושיות או עובדות אלילים). הפסוק אינו נדרש לאפשרות של נישואי נשים מוסלמיות לגברים יהודים או נוצרים, אך האפשרות הזאת נשללת שלילה נחרצת וכמעט בלא מחלוקת בהלכה המוסלמית המגובשת. נישואי אישה מוסלמית לגבר כופר היו מביאים לסתירה בלתי נסבלת בין העליונות שממנה אמורה האישה ליהנות בזכות היותה מוסלמית ובין נחיתותה כאישה נשואה לגבר שאינו מוסלם. לדעת כמה אנשי מסורת, "נישואים הם סוג של שיעבוד": הבעל הוא אדון ביחס לאשתו. לכן אם אסור לכופר להחזיק בעבד מוסלם, אסור לו גם להחזיק באישה מוסלמית. בשל הדברים האלה מותר למוסלם לשעבד כופרת על ידי נשיאתה לאישה, אך אין להתיר לכופר לשעבד באופן דומה אישה מוסלמית. לדעת אנשי הלכה אחדים, יש להטיל עונש חמור על יהודי או נוצרי הנושא אישה מוסלמית ומממש את הנישואים: יש גורסים שיהודי או נוצרי שעשה מעשה כזה דומה למי שהעמיד את עצמו בראש צבאם של עובדי האלילים וחייב מיתה. אחרים אומרים שאמנם אין להוציא אותו להורג, אך צריך להלקות אותו קשות. לא רק שאין להשיא אישה מוסלמית למי שאינו מוסלם; נישואים אלו דינם להיפסל גם אם באו לעולם בעקבות התאסלמותה של האישה בנישואים של בני זוג שאינם מוסלמים.

האיסור על נישואי אישה מוסלמית לגבר כופר הוא איסור מוסכם על כל זרמי ההלכה. נישואים בין-דתיים בהקשר המוסלמי הם אפוא נישואים של גבר מוסלם לאישה יהודייה או נוצרייה. הכלל שלפיו גבר מוסלם רשאי לשאת אישה כופרת אך אין להשיא אישה מוסלמית לגבר כופר קשור קשר אמיץ להשקפה הגורסת שהאסלאם עליון על

"אל תשא לנשים עובדות אלילים בטרם תצמנה. אכן, אמה מאמינה טובה מעובדת אלילים אף אם שבתה את לבכם. ואל תשיאו את בנותיכם לעובדי אלילים בטרם יאמינו. אכן, עבד מאמין טוב מעובד אלילים אף אם שבה את לבכם... (קוראן 2:221)

הו' המאמינים, כאשר נשים מאמינות באות אליכם כמהגרות, בחנו אותן... ואם נוכחתם לדעת שהן מאמינות, אל תשיבו אותן אל הכופרים. הן אינן מותרות להם, והם אינם מותרים להן... (קוראן 60:10)

היום הותרו לכם הדברים הטובים: המאכלים של אלה אשר קבלו את הספר לפניכם מותרים לכם, ומאכליכם מותרים להם. נשים מאמינות צנועות ונשים צנועות מבין אלה אשר קבלו את הספר לפניכם מותרות לכם, אם תתנו להן את דמי המוהר ותחיו בצניעות, בלי לקחת פלגשים..." (קוראן 5:5)

א

הקוראן עוסק בשאלת הנישואים הבין-דתיים בשלושה פסוקים שהיו לבסיס ההלכה המוסלמית בעניין הנדון. הפסוק הראשון אוסר על המוסלמים לשאת עובדות אלילים (משׁרפאת) או להשיא את בנותיהם לעובדי אלילים. הפסוק השני מתפרש באותו אופן, אם כי הוא משתמש במונח "כופרים" ולא עובדי אלילים. הפסוק השלישי מתיר

מאמר זה הוא נוסח עברי מקוצר (בלי ציון מקורות) של פרק מספרו של פרופ' יוחנן פרידמן
Tolerance and Coercion: Religious Diversity and Interfaith Relations in the Islamic Tradition

הספר בשלבי הכנה אחרונים.

עאץ, איש נכבד משבט קָרִישׁ (שבטו של הנביא במכה), לפני תקומת האסלאם. לכן בראשיתם היו נישואיה "כשרים" לכל דבר ועניין. כאשר החל מוחמד להתנבא בשנת 610, התאסלמה זֵינַב. לא ברור אם היגרה עם אביה למדינה בשנת 622 או נשארה במכה והצטרפה אליו רק כעבור זמן. מכל מקום, אבו אל-עאץ סירב להתאסלם עם אשתו, נלחם נגד המוסלמים בקרב בְּדֵר (בשנת 624 לספה"נ), נפל בשבי המוסלמים ושחרר עקב התערבותה של זֵינַב. על אף סירובו להתאסלם הוא גילה יחס ידידותי כלפי הנביא וסירב לגרש את בתו כאשר אנשי מכה דרשו ממנו לעשות זאת. אבו אל-עאץ התאסלם רק בשנת 628; מכאן שחלפו שנים לא מעטות (מספרן המדויק שנוי במחלוקת) בין התאסלמותה של זינב ובין התאסלמות בעלה. אף על פי כן לא ביטל הנביא את נישואי בתו. לפי מסורות מסוימות שתכליתן לצמצם את הסתירה בין המקרה הזה ובין ההלכה המגובשת הנחה הנביא את בתו שלא לקיים יחסי אישות עם אבו אל-עאץ כל עוד לא התאסלם.

ג

נשוב עתה לדיון בקוראן 2:221. הפסוק מתפרש כביקורת על אותם מוסלמים בני דורו של הנביא מוחמד שהעדיפו לשאת עובדות אלילים ממשפחות מכובדות מלשאת שפחות שאימצו את דת האסלאם. הפרשנים עוסקים גם במשמעות המונח מְשַׁרְפָּאת המופיע בפסוק. רבים סבורים שהמונח מציין עובדות אלילים בלבד. אם זה הפירוש הנכון, הפסוק תואם את ההלכה המגובשת האוסרת את הנישואים עם עובדות אלילים. אולם כפי שהראיתי במקום אחר (*), אין זה הפירוש היחיד של המונח מְשַׁרְפָּך, המשמש לעתים לציון כל מי שאינו מוסלם. הפרשנים הגורסים את הפירוש הזה חייבים להתמודד עם הסתירה הקיימת בינו לבין ההלכה המתירה נישואים עם יהודיות ונוצריות. כמו כן הם חייבים להתמודד עם הניגוד בין הפירוש המרחיב של המונח מְשַׁרְפָּאת ובין קוראן 5:5 המתיר במפורש נישואים עם נשים ש"קיבלו את הספר". הפתרון לסתירה הזאת הוא לראות את הקוראן 5:5 כמבטל (נאסח) את הדין המצוי בקוראן 2:221.

רבים מאנשי ההלכה הקדומים (בני המחצית השנייה של המאה השביעית וראשית השמינית לספה"נ) גרסו את הפירוש המצמצם של המונח מְשַׁרְפָּאת, והפירוש הזה הוא הפירוש הרווח יותר של הפסוק. יש סיבות טובות לתמוך בהבנה הזאת: שימוש הלשון הקוראני הרואה ב"אנשי הספר" קבוצה נפרדת עולה בקנה אחד עם הפירוש הזה. יתר על כן, הפירוש הזה נתמך על ידי קוראן 5:5 ועל ידי מסורת המיוחסת לנביא מוחמד: "אנו נושאים את בנות אנשי הספר אך הם אינם נושאים את בנותינו" (نَتَوَدِّعُ نِسَاءَ آهْلِ الْكِتَابِ وَلَا نَتَوَدِّعُ نِسَاءَنَا). מסורת אחרת גורסת ש"בנות אנשי הספר מותרות לנו, אך

שאר הדתות והגבר נהנה מעליונות על אשתו. הרעיון של העליונות המוסלמית מובע פעמים רבות בקוראן ובמסורת מפי הנביא מוחמד. בכלל שלפיו מוסלמים רשאים לשאת בנות דתות אחרות אבל בני דתות אחרות אינם רשאים לשאת בנות מוסלמיות רואים ביטוי מעשי של הרעיון הזה. הבאתה של אישה לא מוסלמית למיטתו של מוסלם נחשבת למעשה המכבד את האסלאם, ואילו המצב ההפוך משפיל אותו. אחד הביטויים המובהקים לקשר בין הרעיונות של עליונות האסלאם ובין עליונות הגבר מצוי במסורת מפי אבן עבאס: "אללה שלח את מוחמד עם האמת כדי שהיא תגבר על כל הדת(ות). דתנו טובה מכל הדתות ואמונתנו מעל כל אמונות. גברינו מעל בנותיהם, אך גבריהם לא יהיו מעל בנותינו."

ב

הכלל הקובע שנישואים של שני כופרים שבהם האישה קיבלה עליה את דת האסלאם דינם להתבטל היה לכלל מוסכם בספרי ההלכה. עם זה ראוי לציין שקריאה קפדנית של המקורות מגלה שבתקופה המוסלמית הקדומה ביותר היה המצב מורכב ומגוון יותר. לפי מסורת אחת, איש נוצרי הגיע למדינה אחרי שארבע נשותיו התאסלמו. הח'ליף עמר אבן אל-ח'טאב (ששלט בשנים 634-644 לספה"נ) אישר את המשך הקיום של נישואיו. בהגיבו על המסורת הזאת גורס אחד המסרנים ש"זה דבר ידוע ומקובל" (הד"א ש' מערוף). הח'ליף הרביעי עלי בן אבו טאלב הביע דעה דומה ולא דרש את פירוק הנישואים במקרה כזה. הוא היה סבור שזכותו של היהודי או הנוצרי לקיום נישואים אלו מובטחת לו על פי הסכם החסות שיש לו עם העדה המוסלמית. אנשי הלכה אחדים גרסו ש"זה הנוהג המקובל" או "הנוהג של העבר" (אל-סנה אל-מאצ'יה) וסירבו לגנותו. איש ההלכה החנבלי אבן קַיִם אל-ג'וּזִיָה (מת בשנת 1350 לספה"נ) גרס שהח'ליף עמר הפקיד בידי האישה המתאסלמת את ההחלטה אם להישאר עם בעלה או לנטוש אותו. לפי דבריו, אין פרוש הדבר "שהיא תהיה תחתיו בשעה שהוא נוצרי, אלא שהיא תמתין; אם הוא יתאסלם, היא תהיה אשתו שוב אפילו אם תהיה במצב (המתנה) זה במשך שנים רבות... זה הדין הנכון ביותר בשאלה הזאת..."

פירוש הדבר שהאישה רשאית להישאר בבית בעלה, אך עליה לסרב לקיים יחסי אישות. הנישואים מושעים, אך האישה אינה סובלת מן הקשיים הכלכליים שהם מנת חלקה של גרושה: מזונה ומגוריה מובטחים.

חכמי הלכה הסבורים שנישואים שבהם האישה מתאסלמת והבעל נשאר בכפירתו אינם בטלים מיד מוצאים סימוכין לדעתם במסורות הנוגעות לזֵינַב, בתו הבכירה של הנביא מוחמד. זֵינַב נישאה לאבו אל-

(*) Y. Friedmann, "Classification of Unbelievers in Sunni Muslim Law and Tradition", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 22(1998), pp 177-179

(שרידי) הדברים האלה בפי; היא יולדת לו ילדים, מאכילה אותם על פי דתה, נותנת להם מאכלות אסורים ומשקה אותם יין..."

ספרות המסורת המוסלמית תיעדה גם דעות נחרצות יותר נגד נישואים בין-דתיים. לפי מסורת המצוטטת לעתים רחוקות בלבד בוודאי משום שהיא מנוגדת להלכה כפי שהתגבשה, הנביא עצמו אסר נישואים עם כל אישה שאינה מוסלמית. בשל הסתירה בין המסורת הזאת ובין הפסוק הקוראני 5:5 המסורת ראויה לתשומת לב רבה. לפי הדעה המובעת בה, עמר אבן אל-ח'טאב השפיע על טלחה אבן עביד אללה ועל ח'ד'יפה אבן אל-ימאן לנתק את הקשר עם נשותיהם באופן משפיל, בלא גירושים פורמליים: גירושים נחוצים רק אם הנישואים היו תקפים כאשר נערכו.

מחמת המחלוקת האלה יש עניין מיוחד ביחסיו של הנביא מוחמד עם שתי נשים יהודיות. האחת צ'פיה בת ח'י מן השבט היהודי של בני נצ'יר שגורש ממדינה ומקצתו התיישב בעיר ח'יבר שבצפון מערב חצי האי הערבי. צפיה הייתה בת 17 בערך כאשר נכבשה העיר בשנת 628 לפנה"ס. הנביא נטל אותה לעצמו כצ'פיה - חלק השלל שהמפקד בוחר לעצמו לפני שהשלל כולו מתחלק בין הלוחמים. תחילת יחסיו של הנביא עם צפיה מתוארת בשתי מסורות. לפי המסורת הראשונה, הנביא הציע לשחררה משביה "אם תבחר באל ובשליחו". צפיה התאסלמה והנביא נשא אותה לאישה. המסורת השנייה מפורטת יותר ומתארת תיאור אחר את השיחה הראשונה בין הנביא ובין צפיה. הנביא מדבר על איבת אביה של צפיה כלפיו. צפיה עונה באופן שאפשר לפרשו כהתנערות מן האחריות למעשי אביה. הנביא מציע לה כמה הצעות. אם תבחר באסלאם, הוא ישמור אותה לעצמו. אם תבחר לדבוק ביהדותה, הוא ישחרר אותה ויאפשר לה לחזור אל בני עמה. צפיה השיבה ששוב אין לה בני משפחה בין היהודים (אביה, בעלה ואחיה נהרגו בידי המוסלמים); אללה ונביאו עדיפים בעיניה מן השחרור ומן החזרה לעמה. עקב ההחלטה הזאת הנביא "שמר אותה לעצמו", כלומר נשא אותה לאישה. התיאורים מזכירים שהנביא הרבה להגן על צפיה כאשר שאר נשותיו קנטרו אותה על מוצאה היהודי. מורכב יותר סיפורה של האישה היהודייה האחרת, ריחאנה בת שמעון בת ז'ד. היא נשבתה בידי המוסלמים אחרי טבח בני ק'יט'ה. לפי גרסה אחת, סיפורה דומה לסיפורה של צפיה: גם היא הייתה הצ'פיה של הנביא והוא הציע לה להתאסלם. היא הסכימה, הנביא שחרר אותה, נשא אותה לאישה והתייחס אליה כאל שאר נשותיו. לפי גרסה אחרת, בתחילה סירבה ריחאנה להתאסלם והעדיפה להיות אמתו של הנביא. גם כאשר בסופו של דבר קיבלה את האסלאם, היא דחתה את הצעתו של הנביא לשחררה ונשארה אמתו עד מותה.

בנותינו אסורות עליהם" (נסאא אהל אל-כתאב ח'ל לנא ונסאאנא עליהם חראם).

כך הותרו נישואים בין גברים מוסלמיים ובין נשים יהודיות ונוצרות. גם נישואים של שני יהודים או שני נוצרים שבהם הגבר אימץ את האסלאם והאישה נשארה דבקה באמונתה הקודמת הושארו על כנם. הלכה חריגה מיוחסת לאל-שאעפי (מת בשנת 820 לספה"נ) אשר גרס שרק נשים יהודיות ונוצריות ממוצא של בני ישראל מותרות למוסלמים: לפי דעתו אסורות עליהם נשים ערביות שאימצו את היהדות או הנצרות. הואיל והן הצטרפו ליהדות או לנצרות זמן רב אחרי ימיו של משה, אין הן נמנות - לפי קריאתו הקפדנית של אל-שאעפי את הנוסח הקוראני של סורה 5:5 - עם הנשים אשר "קיבלו את הספר".

הכללים הנהוגים בנישואים בין גבר מוסלם לאישה יהודייה או נוצרייה הם אותם הכללים הנהוגים בנישואים בין גבר מוסלם לאישה מוסלמית. מותר למוסלם לשאת אישה יהודייה או נוצרייה גם אם הוא נשוי כבר לאישה מוסלמית אחת או יותר כל עוד המספר הכולל של נשותיו לא יעלה על ארבע. שני גברים מוסלמים חייבים להיות עדים לנישואים. כללי הגירושים זהים אף הם לכללים שבין בני זוג מוסלמים. הכול חייב להיעשות על פי האסלאם; דיני דתה של האישה אינם נלקחים בחשבון.

מוסלמים מפורסמים מן התקופה הקדומה נישאו בנישואים בין-דתיים. עת'מאן אבן עפאן, הח'ליף השלישי, וטלחה אבן ע'ביד אללה, מבכירי חבריו של הנביא, נישאו נשים נוצריות; ח'ד'יפה אבן אל ימאן נשא אישה יהודייה. אף על פי כן הדים של עמדות שליליות כלפי הנישואים הבין-דתיים נמצאים בשפע במקורות המתארים את התקופה הקדומה של האסלאם. פעמים רבות מסופר שהמוסלמים אשר השתתפו בכיבוש עירק בסוף שנות השלושים של המאה השביעית נישאו נשים יהודיות ונוצריות רק משום שכמעט לא היו בנמצא נשים מוסלמיות. כאשר שבו ממסעות הכיבוש, הם גירשו אותן. כאשר אל-שאעפי קובע שנישואים עם נשים מאנשי הספר מותרים, הוא מוסיף שהיה מעדיף ששום מוסלם לא היה נזקק להיתר הזה. גם אחמד אבן חנבל הביע התנגדות לנישואים כאלה, אם כי הודה שהם מותרים. מאלף אבן אנס (מת בשנת 796), אשר על שמו נקראת האסכולה המאלכית של המשפט המוסלמי, גורס שנישואים בין-דתיים "מכבידים ומגונים" (מ'סתת'ק'ל מ'ד'מום). הוא לא אסר אותם, אך סלד מהם משום שהאישה "אוכלת בשר חזיר ושותה יין; הוא בא אליה ומנשק אותה כאשר

מלכת למסגדים. עם זה ברור שהנחיה זו לא נתקבלה בלא התנגדות. מסורות אחרות גורסות שהמקום הטוב ביותר לתפילה האישה הוא ביתה פנימה, אלא אם כן מדובר במסגדים של מכה או מדינה, כלומר בימי העלייה לרגל. לפי הדעה הזאת, אשר זכתה לתמיכתו של עמר אבן אל-ח'טאב, אישה אינה רשאית לבקר במסגדים ובוודאי אינה רשאית להשתתף בתפילה בציבור בלי רשות בעלה.

לאור חילוקי הדעות הנוגעים להשתתפות נשים מוסלמיות בתפילה בציבור אין זה מפתיע שמצבן של נשים יהודיות ונוצריות דומה. מאלכ אבן אנס גורס ש"הבעל אינו רשאי למנוע מאשתו הנוצרית לאכול חזיר, לשתות יין וללכת לכנסייה..." המשפטן הסורי אל-אוןזאעי (מת בשנת 774 לספ"ה) לא ייחס לשאלה הזאת כל חשיבות: הוא לא ראה פגם בכך שאמה נוצרייה תורשה ללכת לכנסייה וגם לא בכך שייאסר עליה לעשות זאת. שאפעי גרס שהבעל רשאי למנוע את אשתו המוסלמית מללכת למסגד; על אחת כמה וכמה הוא רשאי לאסור על אישה יהודייה או נוצרייה להשתתף בטקסים הדתיים שלה. דעתו של אבן חנבל הייתה כדעתו. אבן ק'ים אל ג'וז'יה היה סבור שהאיסורים נובעים מן העיקרון שאל לו מוסלם לתת יד לקיום פולחנם של כופרים. לכן אין למנוע אישה מוסלמית מללכת למסגד, אבל צריך למנוע אישה לא-מוסלמית מלבקר בבית תפילה. אנשי הלכה אחרים סבורים שהאיסורים האלה נובעים מן השאיפה להחזיק את כל הנשים - מוסלמיות ואחרות - בבית בכל עת לשם הנאתו של הבעל ואין כוונתם להטיל הגבלות על חירות הפולחן של היהודיות והנוצריות.

ה

להלן יובאו כמה הערות כלליות על הנישואים הבין-דתיים במסורת ובהלכה המוסלמית הסונית. ספרי ההלכה הגדולים שנכתבו מן המאה התשיעית לפנה"ס ואילך מסכימים על כמה עקרונות יסוד. העיקרון הראשון קובע שלמוסלמים מותר לשאת נשים יהודיות או נוצריות. על פי העיקרון השני, אין להשיא אישה מוסלמית לשום אדם שאינו מוסלם. העיקרון השלישי אוסר על קשר נישואים בין מוסלמים בני שני המינים ובין עובדי אלילים או זורואסטרים. עקרונות אלו לא היו מוסכמים על הכול כאשר המסורת המוסלמית החלה להתפתח. בעניין הזה אי אפשר להבחין באג'מאע (הסכמה כללית) של חכמי ההלכה המוסלמים בשתי המאות הראשונות של תולדות האסלאם. הניסוח הקלסי של גולדזיהר שלפיו "החדית" (המסורת הנבואית) מכיל חומר רב ערך להבנת התפתחותו של האסלאם... מכוחות חזקים ומנוגדים זה לזה" (*) - מתאים היטב לניתוח הדברים שהובאו לעיל. כדי להבין את תהליך ההתפתחות של דיני הנישואים הבין-דתיים רצוי לעיין שוב בשלושת העקרונות שזכרו. קוראן 5:5, הפסוק שבו ניתנה למוסלמים הרשות לשאת נשים יהודיות ונוצריות כלול בחלק מאוחר, אם לא

ד

אחרי שמוסלם נושא אישה לא-מוסלמית עליו להתייחס אליה כאל אישה מוסלמית. כמה מן הכללים הנוגעים לה נראים כאילו נקבעו במיוחד למי שאינה מוסלמית, אך לפי מרבית הפרשנים הם נובעים מזכותו של הבעל להסדיר את חיי נשותיו לפי רצונו ונוחיותו. ככלל, זכויותיהם של בני הזוג זה כלפי זה שוות למקובל בנישואים בין מוסלם למוסלמית. הבעל אמור לבלות עם אשתו היהודייה או הנוצרית זמן שווה לזמן שהוא מבלה עם אשתו המוסלמית, אם יש כזאת בביתו. אין להתייחס לאישה הלא-מוסלמית כמו אל אמה הזכאית רק למחצית (או לשליש) הזמן המוקדש לאישה חופשית. הכללים הנוגעים לגירושים ול"תקופת ההמתנה" (עדה) שאחריהם שווים אף הם. עם זה יש כמה הבדלים. על פי הכלל ההלכתי המונע ירושה בין בני דתות שונות זו מזו, אין לאישה היהודייה או לאישה הנוצרית זכויות ירושה, אם נפטרו בעליהן. עונשו של בעל שהאשים לא בצדק את אשתו הלא-מוסלמית בניאוף קל מהעונש המוטל על מי שפגע באותו אופן באישה מוסלמית. הבעל רשאי לחייב את אשתו להיטהר אחרי נידתה גם אם אין הדבר מוטל עליה על פי דיני דתה. הוא רשאי למנוע ממנה שתיית יין, שעשוי לשבש את דעתה, אם כי, לפי דעה אחת, אסור לו למנוע ממנה שתיית כמות קטנה כחלק מפולחנה הדתי. הוא רשאי למנוע מאשתו אכילת בשר חזיר המטמא אותו, אכילת שום או בצל שהם מותרים אך מדיפים ריח רע, או לבישת בגד מסריח או בגד שהוכן מעורה של נבלה. מקצת ההגבלות האלה רומזות לעניינים שעשויים להיות מותרים בדתה של האישה, אך הסיבה הראשית לאיסורים היא הכוונה למנוע את הפחתת הנאתו של הבעל. כללים הנוגעים במפורש לאישה הלא-מוסלמית עוסקים בשאלת זכותה לקיים את פולחנה הדתי. אחמד בן חנבל היה סבור שהבעל רשאי לאסור על אשתו להביא צלב לביתה, אך למעשה אינו יכול למנוע זאת ממנה. לפי המשפטן החנבלי אבן ק'ים אלג'וז'יה, הוא אינו רשאי למנוע אותה מלקיים צום לפי מצוות דתה גם אם לא יוכל ליהנות ממנה באותו היום. הוא אינו רשאי למנוע אותה מלהתפלל לעבר המזרח ואינו רשאי לצוות עליה לחלל את השבת. הוא אינו רשאי למנוע ממנה את הקריאה בספרי הקודש שלה, אם אינה מרימה את קולה במידה לא ראויה.

הדינים הנוגעים להשתתפותה של האישה בטקסים דתיים בכנסייה או בבית הכנסת רבים יותר. בשעת הדיון בעניינים אלו יש להביא בחשבון ששאלת השתתפותה של האישה בפולחן הדתי בציבור נדונה גם ביחס לנשים המוסלמיות. כדי להבין את הכללים החלים על האישה הלא-מוסלמית יש לסקור את הכללים החלים על האישה המוסלמית. בספרות המסורת הנבואית יש הנחיה האוסרת למנוע את הנשים

(*) I. Goldziher, *Muslim Studies*, London 1971, vol.2, p.19

אף על פי כן גם בעניין זה יש מסורות שאינן עולות בקנה אחד עם ההלכה המגובשת. הפסיקות המיוחסות לעלי אבן אבו טאלב ולעמר אבן אל-ח'טאב אשר סירבו להתערב בנישואים שבהם רק האישה אימצה את האסלאם משקפות נוהג קדום שנדחה ברבות הימים. זה "הסנה של העבר" (אל-סנה אל-מאצ'ה), המונח שבו הגדיר אחמד אבן חנבל את סירובו של עלי לבטל נישואים בין-דתיים שבהם האישה הצטרפה לדת האסלאם והבעל דבק בכפירתו.

המסורות העוסקות בנישואיה של זינב, בתו של הנביא מוחמד, לעובד האלילים אבו אל-עאץ חשובות במיוחד לעניין זה. מחד גיסא, הן מכילות הסברים מפותלים שבאמצעותם אנשי ההלכה מבקשים להחליק את הסתירות בין חוקיהם ובין סיפור המעשה מראשית האסלאם, מעשה שהנביא היה מעורב בו בעצמו. מאידך, מסורות אלו מביאות בוננות בעלת ערך בדבר בעיות שנוצרו במכה בעקבות תקומתה של דת האסלאם. אבו אל-עאץ מצא את עצמו לפתע נשוי לבתו של מבשר הדת החדשה שהצטרפה לדתו של אביה בלא שהיות. בני משפחתו עובדי האלילים של אבו אל-עאץ לחצו עליו שיגרש את בתו של מי שלא מכבר הפך לאויבם בנפש, אולם אבו אל-עאץ עמד על דעתו, דבק בנישואיו והתייחס אל חותנו בידידות. בה בעת שנים ארוכות הוא סירב להצטרף אל הדת החדשה. מנקודת מבטו של האסלאם המגובש, סיפורה של זינב מביך ומלא קשיים הלכתיים. אולם הקשיים האלה דווקא מעניקים לסיפור אופי אמתי ומהימן.

לסיכום יאמר שהמקורות המוסלמיים אינם מנסים לצייר תמונה אחידה בשאלת דיני הנישואים הבין-דתיים באסלאם. כמו במקרים אחרים, אין הם מנסים להעלים מסורות הסותרות את החוק כפי שהתגבש במאה השנייה והשלישית להג'רה. אפילו מסורות המתעלמות מפסוקי קוראן מפורשים נשמרו בספרי המסורת הנבואית. אנשי המסורת השקיעו מאמצים רבים בהחלקת הסתירות בין הדברים האלה ובין ההלכה המגובשת, אך לא עשו את מלאכתם קלה על ידי השמטתו של החומר הבעייתי. ספרות החדית' הענפה מספקת עדות רבת ערך על מגוון הדעות ועל ההתפתחות המוקדמת של ההלכה המוסלמית בעניין הנדון.

המאוחר ביותר, של ההתגלות הקוראנית. על פי מסורות אחדות, הפסוק הזה נתגלה בזמן החג' האחרון שערך הנביא זמן-מה לפני מותו בשנת 632 לספה"נ. אם מקבלים את התיארוך המסורתי הזה, הרשות לשאת את בנות "אנשי הספר" ניתנה אחרי הנתק בינם לבין הנביא מוחמד, אחרי גירוש מקצתם ממדינה ואחרי כיבושה של העיר היהודית ח'בר בידי המוסלמים. זמן ההתגלות מפתיע, אם נקבל את הדעה הנדירה שלפיה ההיתר לשאת יהודיות ונוצריות הוא מחווה של כבוד כלפי "אנשי הספר", משום שיש להם ספר שמימי ומשום שהם מאמינים ברעיון הנבואי. אם ננסה להבין את העיתוי על פי הדעה הרווחת הרבה יותר - אשר לפיה נישואים עם נשים יהודיות ונוצריות הם ביטוי לעליונות האסלאם - ההתפתחות נעשית מובנת: אחד הסמלים של הניצחון הגדול של האסלאם על יריביו הוא הרשות והיכולת לקחת את בנות המנוצחים לנשים. אם פירוש זה נכון, אפשר להבין היטב את זמן ההתגלות של קוראן 5:5 - כאשר הובטחה שליטתו של האסלאם בחצי האי הערבי והקהילות של יהודי ערב נכנעו לפני האסלאם המנצח.

עניין זה אינו היחיד שיש להידרש אליו בהקשר הזה. מן הראוי להסביר גם את המסורות הרווחות המתנגדות לנישואים עם יהודיות ונוצריות, מסורות העומדות בסתירה גלויה לפסוק קוראני מפורש. תומכי העמדה המתנגדת לנישואים הבין-דתיים גרסו שהאיסור בקוראן 221:2 (שלדעתם חל לא רק על עובדי האלילים הערביים אלא גם על אנשי הספר) ביטל את ההיתר המצוי בקוראן 5:5. טענה זו מנוגדת לחלוטין לזרם העיקרי של המסורת הפרשנית הגורסת שסורה 5 נתגלתה זמן רב אחרי סורה 2, ולכן הדברים הכלולים בסורה 5 אינם יכולים להיות מבוטלים (מנסוח') על ידי סורה 2. ראינו שיש גם מסורת שלפיה הנביא עצמו אסר נישואים כאלה מכל וכול. הדעת נותנת שהמסורות האלה משקפות את ההתנגדות לנישואים עם יהודיות ונוצריות שרווחה בקרב עמי האסלאם, גם כאשר את עמדת הבכורה תפסה בהדרגה ההלכה המתירה נישואים אלו. ראוי לזכור שההיתר לשאת את בנות אנשי הספר מבוסס על פסוק קוראני מפורש והיה לו גם ערך כסמל של העליונות המוסלמית. לעתים ההתנגדות לנישואים אלו שואבת את השראתה מעניינים עקרוניים, כגון תפיסת היהודים והנוצרים כמי שאינם מאמינים באל אחד בדרך הראויה. ברוב הגדול של המקרים ההתנגדות מנומקת בטעמים מעשיים, כגון הקושי לחנך את ילדי האישה הלא-מוסלמית על פי ערכי האסלאם והסלידה שיחוש הבעל המוסלם כלפי אשתו העלולה לאכול בשר חזיר או לשתות יין.

לבסוף ראוי לעסוק באיסור להשיא נשים מוסלמיות לכופרים - אחד האיסורים החמורים והמוסכמים ביותר בדיני האישות המוסלמיים.